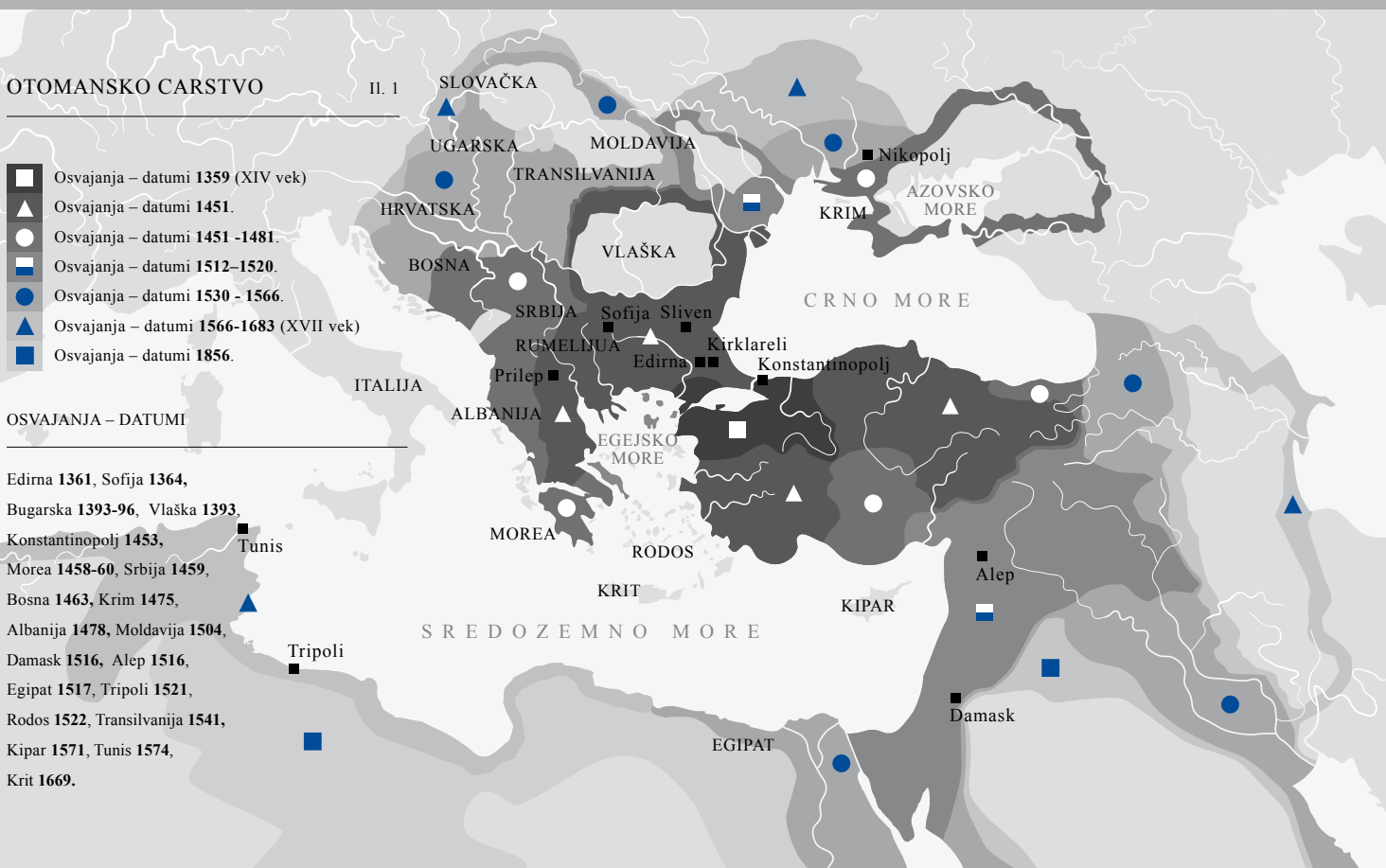

Otomansko carstvo

Elena Marushiakova / Veselin Popov

Istorijski izvori o „Ciganima“ u carstvu | „Cigani“ u poreskim knjigama | Zakon o „Ciganima“ u Provinciji Rumelija | „Ciganski“ Sandžak – Romi u otomanskoj vojsci | „Ciganski“ Sandžak – Romi u pomoćnim vojnim službama | Poreske knjige sultana Sulejmana I Veličanstvenog | Mere protiv nomadstva: Nastanjivanje „Cigana“ | Kako su Romi zarađivali za život | Propast Otomanskog carstva | Građanski status „Cigana“. Zvanično zakonodavstvo i svakodnevnica | Početak emancipacije Roma

➤ *Romi na Balkanu nisu živeli izolovani od svojih kulturnih i istorijskih okruženja; nasuprot tome, bili su njihov integralni deo i istovremeno pod jakim uticajem raznih naroda Balkana. Značajan broj Roma ostao je na Balkanu vekovima, dok su drugi, u prošlosti i sadašnjosti migrirali odatle u svet, noseći sa sobom nasleđene balkanske kulturne modele i tradicije. Otomansko carstvo je dominiralo na Balkanu kao ključni faktor u procesu formiranja i razvoja romskog naroda.*

UVOD

Otomansko carstvo (1299–1922) imalo je veliki uticaj na ceo tok svetske istorije, kao i na specifičnu istorijsku sudbinu velikog broja ljudi koji su u

dužem ili kraćem periodu bili deo njega. Prema mišljenju eksperata, kada je reč o Romima, Balkan je „druga domovina Roma“, stoga ističu važnu ulogu Balkana u oblikovanju njihove istorije, kulture i jezika. Većina popu-

lacije Roma Otomanskog carstva bila je koncentrisana na Balkanu i, prema tome, Balkan ima posebno značenje za njihovu istorijsku sudbinu i za razumevanje savremenog položaja zajednice.

U nekim od najvažnijih paragrafa „Zakona o Ciganima u Provinciji Rumeliji“, koji je doneo sultan Sulejman I Veličanstveni navodi se sledeće:

- “1. Muslimani Cigani iz Stambola, Edirne i drugih mesta u Rumeliji plaćaju 22 akče za svako domaćinstvo i svaku osobu koja nije u braku. Nevernici (hrišćani) Cigani plaćaju 25 akči i , za udovice, plaćaju porez od jedne akče.*
- 2. Plaćaju bračnu taksu, kao i kazne za zločine i krivična dela kao što to čine i ostali ljudi [...]*
- 3. Cigani koji pokazuju tvrdoglavost i izbegavaju svoje pravne obaveze, krijući se u drugom distriktu, kao i u dvorištima, treba da se nađu, ukore, strogo kazne i vrate u svoj distrikt. [...]*
- 4. Kazne, uobičajene takse i kazne za teška krivična dela koje Ciganima određuje Ciganski Sandžak pripadaju vođi Ciganskog Sandžaka. Niko od lokalne administracije ili vojske ne treba da se meša. Izuzeti od toga su bili Cigani koji su registrovani kao seljaci u prebendama, feudima i na sultanovoj zemlji.*
- 5. Porez za Cigane iz gore pomenutih feudalnih poseda prikupljan je od vođe Cigana. Vođa Ciganskog Sandžaka, vođe regiona u svakoj provinciji, policija i drugi nemaju prava da se mešaju.*
- 6. Ako bi muslimani Cigani počeli da vode nomadski život s nemuslimanima, žive s njima i mešaju se s njima, trebalo bi da budu kažnjeni, nakon kažnjavanja neverni Cigani plaćaju svoje poreze kao i ranije.*
- 7. Oni Cigani koji poseduju dozvolu od sultana treba da plaćaju porez samo sultanu i da ne plaćaju porez na zemlju... i ostale uobičajene poreze.”*

II. 2

(skratili Marushiakova / Popov 2001, str.32)

ISTORIJSKI IZVORI O „CIGANIMA“ U CARSTVU

Prva migracija Roma u Malu Aziju i na Balkan, na tlo Vizantijskog carstva, datira mnogo pre XIV veka. Veliki broj Roma stigao je na Balkan kasnije u vreme otomanskih osvajanja u XIV i XV veku. Oni su ili direktno učestvovali u osvajanjima (uglavnom kao vojnici pomoćnici ili kao zanatlije na službi u vojsci) ili su bili među stanovništvom

koje je išlo za osvajačima. Neki od ovih Roma su zajedno s vojskom nastavili dalje u Evropu, ali znatan broj je ostao na Balkanu.

Oni figuriraju u raznim zvaničnim dokumentima otomanske vlade i lokalne administracije, uglavnom u detaljnim poreskim knjigama, kao i u brojnim sudskim nalogima u vezi s različitim pitanjima (građanska, ekonomska, verska i porodična). Otomanski društveni, politički i ekonomski sistem bio je izuzetno složen i tesno

povezan sa administracijom vojničkog tipa, ekonomskim i verskim strukturama. Ovaj komplikovani sistem obuhvatao je celu populaciju i strogo kontrolisao njihov svakodnevni život. Stanovnici su, takođe, hijerarhijski bili klasifikovani u mnogo kategorija, gde su glavne dve obuhvatale „prave vernike“ (muslimane) i „nevernike“ (pokoreno hrišćansko stanovništvo). Ove kategorije su drugačije tretirane, i njihovi članovi su imali drugačiji status i različite obaveze prema centralnoj vlasti.

„CIGANI“ U PORESKIM KNJIGAMA

Svi stanovnici Otomanskog carstva bili su obavezni da plaćaju porez i bili su zavedeni u mnogim poreskim knjigama. U postojećim otomanskim dokumentima pokazuje se do detalja želja administracije da „cigansku“ populaciju uključi u knjige i da ih podstakne da plaćaju obavezne poreze. „Cigani“ su bili detaljno zavedeni prema starosti, zanimanju i porodičnom statusu i, sudeći po ovim i drugim faktorima, bili su grupisani u poreske jedinice („jemaat”), svaka sa svojim poštovanim vođom; zajednice su bile podeljene na manje jedinice, na

osnovu romskih četvrti u svakom selu ili gradu. Svaka od ovih jedinica imala je svog vođu, što znači da je ovde primenljiv princip ograničene grupe.

Prvo pominjanje „Cigana“ u poreskoj dokumentaciji otomanskog carstva datira iz 1430. godine. Zabeleženo je u Registru timara (vrsta zemljišnog poseda) za Nikopoljski „sandžak“ (teritorijalna jedinica), u kom je registrovano 431 „cigansko“ domaćinstvo, 3,5% svih registrovanih. Iz ovog prvog registra i iz kasnijih istorijskih dokumenata jasno se vidi da je većina „Cigana“ bila nastanjena i razlikovana po svojoj etničkoj pripadnosti, a ne po njihovom načinu života.

U mnogim slučajevima „Cigani“ su bili uvršteni u zajedničke poreske

knjige dotičnih teritorijalnih jedinica, npr. u zbirku zakona i propisa koja se odnosi na stanovništvo Provincije Rumelije (uključujući skoro celo Balkansko poluostrvo) iz 1475. godine u doba vladavine Mehmeda II Fatiha (Osvajača). Sačuvani su i posebni registri, koji se odnose na „Cigane“, kao što je poreska knjiga za hrišćane „Cigane“ koji plaćaju „jizie” (biračka taksa za nemuslimane) za period od 1487. do 1489. godine. U njoj je evidentirano 3.237 „ciganskih“ domaćinstava i još 211 udovičkih domaćinstava. U prilogu uz pomenuti registar nalazi se i poseban propis koji datira iz 1491. godine, kojim se utvrđuju obaveze vezane za biračku taksu i detaljnije definiše oporezivanje npr. „ispence”

II. 3
Ukaz sultana Selima II iz 1574. godine. (Marushiakova / Popov 2001, str. 33) (Detalj)

Ukaz sultana Selima II glasi:

„Ciganske zajednice koje se nalaze u Bosni su potpuno oslobođene ličnog poreza (m'af), drugih povremenih poreza (takalif-i yorfiye), i ostalih dodatnih poreza (avariz). Od gore pomenutih Cigana bi trebalo da se odabere jedan koji će da predstavlja grupu od 50 ljudi i da bude vođa (jemaat bashi). Niko ne treba da se meša u njegova pitanja, niti da ga na bilo koji način ograničava. Ako neko prekrši zakon, treba da bude pritvoren i, pod uslovom da zajednica i njen vođa daju garanciju, treba da bude saslušan.”

II. 4
(skratili Marushiakova / Popov 2001, str. 34)

(zemljišni porez za hrišćane, tj. nastanje- ne „Cigane“). Podaci o velikom broju nastanjenih hrišćana „Cigana“ ukazuju na

to da su ovo tlo naselili pre otomanskog osvajanja, kada je dominirala hrišćanska vera. Sudeći po pomenutim oblastima,

hrišćani „Cigani“ su očigledno dominirali u regionu Trakije (što grubo odgovara evropskom delu savremene Turske).

ZAKON O „CIGANIMA“ U PROVINCIJI RUMELIJA

Sultan Sulejman I Veličanstveni, koji je vladao kada je carstvo bilo na vrhuncu (1520-1566), izdao je 1530. godine specijalni „Zakon o Ciganima u Provinciji Rumelija“. Ovaj zakon nam pomaže da bolje razumemo informacije koje proizilaze iz poreskih knjiga. [II. 2]

Odredbe ovog zakona još jednom utvrđuju specijalan položaj Roma u odnosu između dveju glavnih kategorija u Otomanskom carstvu – „pravih vernika“ i „nevernika“. Svi „Cigani“, nezavisno od toga da li su bili hrišćani

ili muslimani, plaćali su biračku taksu, koja je sakupljana samo od nemuslimana. Hrišćani „Cigani“ su morali da plaćaju nešto veću taksu u odnosu na muslimane, ali razlike u taksama između različitih kategorija „Cigana“ nisu bile jasno i koherentno naglašene. Izuzetak je načinjen za „Cigane“ koji su pripadali tzv. Ciganskom Sandžaku, uključujući „Cigane“ koji su pružali svoje usluge vojsci - npr. „Cigani“ koji su živeli u tvrđavama i održavali ih, kovači koji su pravili ili opravljali različite vrste oružja, vojni muzičari i ostale pomoćne trupe. [II. 5]

Uz to, ovim zakonom odražava se ambicija otomanske administracije da osigura prikupljanje poreza u celos-

ti od svih, uključujući „Cigane“ lutalice. U tom smislu, zaslužuje posebnu pažnju jasna tendencija ka podsticanju članova „ciganskih“ zajednica da budu odgovorni za prikupljanje poreza kao jemci njihovog blagovremenog plaćanja. Istovremeno, odgovornost za bilo kakvo eventualno neplaćanje obaveza prema vlastima snosili su isti ovi članovi „ciganske“ zajednice. To je potvrđeno sledećim dokazom, npr. ukaz sultana Selima II iz 1574. godine, koji obavezuje „Cigane“ rudare iz Banjaluke, koji su uživali poseban status, da formiraju grupe od pedeset ljudi, i da svaka grupa izabere svog vođu koji bi odgovarao pred vlastima. [II. 3, 4]

„CIGANSKI“ SANDŽAK – ROMI U OTOMANSKOJ VOJSCI

„Zakonom o Ciganima u Provinciji Rumeliji“ potvrđuje specijalni administrativni zakonski status i proširena

prava na samoupravu oporezivanja onih koji su živeli u „Ciganskom Sandžaku“. Postojao je još jedan specijalni zakon o vođi „Ciganskog Sandžaka“ koji je datirao iz 1541. godine. Ova institucija potiče iz Anadolije, ali je prilagođena kako bi odgovarala „Ciganima“ na Balkanu. U ovom

slučaju „sandžak“ se ne koristi u svom uobičajenom smislu teritorijalne jedinice, već posebne kategorije „ciganske“ populacije koja je obavljala brojne pomoćne poslove u službi vojske.

Romi su, međutim, bili regrutovani i u regularnu vojsku. Postoji dokaz, koji datira iz 1566. godine, da su

II. 5
Otomanska vojska s (najverovatnije romskim) vojnim muzičarima pred dverima Budima i Pešte. (Marushiakova / Popov 2001, str. 21)

II. 6
Otisak i kalup krv-crvenog pečata Carne-
lian Seal, vrsta koju je koristila otomanska
vlast za potvrđivanje redovnog plaćanja
poreza.
(Marushiakova / Popov 2001, str. 40)

neki članovi oporezivane populacije koji su pozivani na ispunjavanje vojne dužnosti, bili muslimani Romi. Pro-

cene načinjene na osnovu sačuvanih podataka pokazuju da je tokom XVI i XVII veka između 15.000 i 20.000

„Cigana“ bilo uključeno u otomasku vojsku obavljajući različite, uglavnom pomoćne vojne poslove.

„CIGANSKI“ SANDŽAK – ROMI U POMOĆNIM VOJNIM SLUŽBAMA

„Cigani“ uključeni u „Ciganski Sandžak“ bili su grupisani u vodove

(„myusellem“) i njihove pomoćne jedinice. Na čelu svakog voda bio je major („mir-liva“), neciganin, koji je bio zadužen za četvoricu komandira i jedanaest desetara. Za služenje u vodovima (ukupno 543) dobijali su zemljišne posede, ukupno 449, koji

su se nalazili u 17 regiona Rumelije. Članovi voda preuzimali su pomoćne vojne dužnosti. Vođa „Ciganskog Sandžaka“ bio je stacioniran u gradu Kirk Klise (sadašnji Kirklareli) u južnoj Trakiji.

PORESKE KNJIGE SULTANA SULEJMANA I VELIČANSTVENOG

Od 1522. do 1523. godine, tokom vladavine sultana Sulejmana I Veličanstvenog, pripremljena je još jedna poreska knjiga, nazvana „Obiman registar prihoda i oporezivanja Cigana u Provinciji Rumeliji“. Ovaj obimni registar sastojao se od 347 strana i isključivo se bavio „Ciganima“. Zabeležen je niz „ciganskih“ domaćinstava klasifikovanih u poreske

zajednice, koje se nalaze u devet sudske distrikta, obuhvatajući velike delove današnjeg Balkanskog poluostrva. Ovo je jedinstven dokument sa ogromnim brojem podataka o „ciganskoj“ populaciji na Balkanu na početku XVI veka.

U Registru su zabeležena 10.294 hrišćanska i 4.203 muslimanska „Ciganska“ domaćinstva (uključeno je još i ukupno 471 udovičko domaćinstvo). Osim toga, bila su još 2.694 muslimanska domaćinstva u „Ciganskom Sandžaku“. Sudeći po istim proračunima, računajući da svako domaćinstvo ima

oko 5 članova, dobija se ukupan broj od 66.000 „Cigana“ na Balkanu, od kojih su 47.000 bili hrišćani.

Dalji proračuni urađeni na osnovu ovog registra takođe su od velikog značaja. Prema njima, ukupan broj od 17.191 „ciganskog“ domaćinstva na teritoriji koja obuhvata današnje balkanske države, raspodeljen je na sledeći način: Turska – 3.185, Grčka – 2.512, Albanija – 374, bivša Jugoslavija – 4.382 i Bugarska 5.701, dok je tačan lokalitet za 1.037 domaćinstava nepoznat. Otomanski poreski regis-

بک = ۱ دوی = ۲ ترک = ۳ استاز [۴] = ۴ بانج = ۵
شو = ۶ افی = ۷ اوختو = ۸ نکه = ۹ دش [۱۰] = ۱۰ (فراهون)
اسم انهدر یعنی حشاشه حشاشه یرتکریمی فرعون اوله یرقومی [۱۱] که فراهون دیرلر.
(همدن هون) کونو پیغمبر. (زبان [۱۲] هون) وئو پادشاهدز. (دلکه هون) اونوقری
پادشاهی. (کلوشه هون) اولو اولیالر. (میا هون) موسی پیغمبر. (هرون هون) هارون پیغمبر.
(مصاب هون) بابا پیغمبر. (منرو) اکک. (بانکی) سو. (ماش) ات. (دودوه) قباق. (شاش) حشا.
(مانجان [۱۳] جانس) کوزل بطلیجان. (کران) پینر. (سقه) انجیر. (صوکرز
صوبی [۱۴] کنکان) نشلرسن نه صاندک. (شوقرتوسو کرز) این خوش یاسن نشلرسن.
(آق قی [۱۵] کرز) اشته اشپی بورز. (نولی [۱۶] کرز) نه اشلرسن. (اورداپار
دا کرز) اوقاق دفک اشلی بورز. (جبابکن) وار سات. (صوبی کنکان) [۱۷]
نه صاندک. (بول بکن کوم) ادیده کوت صاندم. (قاصته دیان) کیمه کوت ویردک.
(بک قال بله دیوم) بر کافره کوت ویردم. (داوکس [۱۸] کره) دایا بویه (بن سکیم
دایته پیا بویه) سکیم بنده سنک قز
بنوک اناسی.

II. 7

Reči koje je na romskom jeziku (romani) napisao Evlija Čelebija u ime Sheyahata, 1668. godine.

(Marushiakova / Popov 2001, str.43) (Detalj)

Putnik Evlija Čelebija imao je mogućnost da koristi liste udruženja zanatlija (esnafa) u Istanbulu. Ova lista sastojala se od pedeset sedam udruženja, gde se „Cigani“ pominju prvi put u 10 udruženja, udruženje odgajivača medveda („jambaze“) koje se sastojalo od 300 ljudi, i kao što Evlija Čelebija piše: „Trgovci konjima su bogati trgovci, svaki od njih ima štalu sa 40-50 arapskih konja; većina njih su Cigani, iako postoje neki pripadnici drugih naroda“. 43-će udruženje muzičara sastojalo se od 300 ljudi, takođe, većinom „Cigana“.

II. 8

(Marushiakova / Popov 2001, str.44)

tri su takođe izvor za razumevanje veroispovesti Roma. Uopšteno

govoreći, sumirajući trenutno dostupne podatke iz poreskih registara, može se

reći da su Romi hrišćani dominirali u XV i XVI veku.

MERE PROTIV NOMADSTVA: NASTANJIVANJE „CIGANA“

Jedan deo Roma u Otomanskom carstvu vodio je nomadski život, koji je stvarao probleme državnoj administraciji. Zbog toga se u zakonima i propisima predviđaju kazne za „Cigane“ muslimane koji „lutaju“ (tj. koji vode nomadski način života), kao i za „Cigane“ nemuslimane.

Motivacija ove politike postaje jasna iz ranije navedenog „Zakona o Ciganima u Provinciji Rumeliji“, koji je izdao sultan Sulejman I Veličanstveni, u kom se pojašnjava da problem nije bila toliko veza „Cigana“ muslimana s nemuslimanima, već činjenica da, kada putuju, ne plaćaju redovno svoje poreze. U svakom slučaju, veoma je bitno da nije jasno istaknuto ko bi trebalo da nameće restriktivne mere „Ciganima“ nomadima (i kako); ovo pokazuje da,

zbog nekog razloga, otomanske vlasti nisu obraćale pažnju na ova pitanja (nomadstvo i neredovno plaćanje poreza) kao na veoma ozbiljna pitanja.

Obično je glavna poreska zajednica („jemaat“) u Otomanskom carstvu bila povezana sa specifičnom teritorijalnom jedinicom, čak iako je ona obuhvatala „Cigane“ nomade, kao da nije bilo razlike u poreskim obavezama „Cigana“ po osnovu njihovog načina života (nastanjeni ili nomadi). U registru iz 1522-1523. godine zabeleženo je samo jedanaest nomadskih grupa prijavljenih za potrebe oporezivanja u određenim selima. Teško da ovo opisuje realno stanje. Moguće je da su lutalice često registrovane kao nastanjeno stanovništvo, ali da su u stvari nastavljali svoj (uglavnom sezonski) nomadski način života.

U otomanskim dokumentima je prikazana želja administracije da prisili „Cigane“ nomade da se nastane ili

da bar ograniče oblast svog nomadstva. To se može videti iz propisa sultana Murata III iz 1574. godine. U svakom slučaju, evidentno je da su ove, a verovatno i druge administrativne mere, bile neuspešne. Izgleda da u praksi za vlasti nomadstvo nije predstavljalo ozbiljan problem.

U balkanskim gradovima i selima nastanjeni Romi živeli su izolovani u „ciganskim četvrtima“ (mahalama) - osnovni princip nastanjivanja svih manjinskih zajednica u Otomanskom carstvu. Postojao je veliki broj nastanjenih Roma. Sličan utisak zapisao je na početku XVII veka dobro poznati otomanski putnik Evlija Čelebija (1611-1679). On je naveo da je većina „Cigana“ koji žive tamo nastanjena. [II. 7,8]

U poreskim registrima evidentirano je nastanjenje, kao i određeni stepen bogatstva „Cigana“. Takva informacija se, npr. nalazi u pravnim izveštajima regiona Sofije s početka

II. 9

Tesno povezan s umetnošću „Cigana“ muzičara bio je i razvoj posebnog oblika pozorišnih predstava, npr. lutkarskih pozorišta.

(Marushiakova / Popov 2001, str. 66)

U poreskoj knjizi 1522-1523. godine, među popisanim zanimanjima „Cigani“ su muzičari, kovači kalaja, potkivači, zlatari, kovači sablji, duvači stakla, obučari, bojadžije, kožari, krojači, bojari, spravljači sira, kasapi, čevabdžije, baštovani, mazgari, stražari, zatvorski stražari, muške sluge, glasnici, dreseri majmuna, kopači bunara i drugo, a među zanimanjima koja se povremeno pojavljuju su i vojni oficiri, janjičari, policajci, doktori, hirurzi i monasi.

II. 10

(Marushiakova / Popov 2001, str. 44)

XVII veka. Među porezima koje su plaćali „Cigani“ je i jednostruki porez na prodaju prebivalista, ubiran na 20 kuća, kao i porez na ovce. Takođe,

postoji i dokaz o relativno bogatim „Ciganima“: 1611. godine „Ciganin Stefan“ prodao je svoju kuću u Sofiji, kao i svoju radnju i neke voćke, za

2.400 akči (dovoljno impresivan iznos, imajući u vidu da uobičajeni godišnji porez na „ciganska“ domaćinstva iznosi 25 akči).

KAKO SU ROMI ZARAĐIVALI ZA ŽIVOT

Romi su se u Otomanskom carstvu bavili mnogim zanimanjima. U poreskom registru 1522-1523. godine „Cigani“ su bili najčešće prijavljeni kao muzičari (vojni ili slobodni), što, takođe, potvrđuju drugi izvori. Muzički instrumenti najčešće pominjani su „zurne“ (vrste oboe) i bubnjevi, ali koriste se i drugi instrumenti (najčešće tambure,

a u novije vreme i razni žičani instrumenti). Osim toga, ima mnogo dokaza o „ciganskim“ plesničkim ansamblima (uglavnom Romkinje, a ponekad i Jevrejke).

U mnogim mestima širom sveta Romi su poznati kao kovači. Ovo zanimanje ima dugu tradiciju, i dobro je očuvano na Balkanu do današnjeg dana. Iako tokom određenih perioda, npr. u XVI veku, Romi kovači i gvozdari nisu bili uobičajeni u Otomanskom carstvu, pominjanje kovača

je učestalo od XVII veka pa naovamo. [II. 9, 10]

U nekim slučajevima Romi su napuštali svoja prethodna zanimanja i bavili se zemljoradnjom u okviru postojećih feudalnih poseda vojnih oficira. U popisu feuda u regionu Sofije, koji datira iz 1445-1446. godine, npr. postoji detaljna informacija o feudu koji pripada Aliju, koji uključuje selo Dabijiv; sastoji se od 15 kompletnih domaćinstava i tri udovička domaćinstva; u popisu se izričito navodi da „su oni Cigani“.

PROPAST OTOMANSKOG CARSTVA

Nakon svog perioda slave i moći u XVI-XVII veku, Otomansko carstvo ulazi u period stagnacije i od kraja XVII i početka XVIII veka pa

naovamo započeo je dug period postepene (ali duboke) propasti. Ovaj period (XVIII i XIX vek) okarakterisan je kao trajna kriza koja je uticala na ekonomske uslove, kao i na kompleksni administrativni sistem, i bio je praćen dugim periodima neuspešnih ratova i gubljenjem teritorija. Zbog

skoro trajne političke i ekonomske krize razne državne knjige (poreske, pravne i druge) postepeno su gubile svoj značaj. Zbog toga su istorijski izvori o Romima u carstvu postali nepotpuni i nepouzdati.

U ovom periodu značajne promene u verskoj pripadnosti Roma po-

RADNIČKA KLASA

Godine 1836. Bugarin Dobri Jeliaskov, poznat kao „fabrički čovek“ otvorio je prvu modernu fabriku tekstila u Otomanskom carstvu u gradu Sliven, radi proizvodnje materijala za državu, prvenstveno za otomansku vojsku. Glavna radna snaga su bili Romi iz grada Sliven, već u tom periodu Bugari su bili zanatlije, trgovci ili su se bavili zemljoradnjom, i jedini stalno nezaposleni radnici bili su Romi (muškarci, žene, čak i deca). Postepeno je formirana radnička klasa, koja se sastojala od romskih porodica koje su radile u tekstilnoj industriji. Ona se značajno uvećala nakon oslobođenja Bugarske (1878) kada su se u Slivenu otvorile brojne nove fabrike i kada je grad postao značajan centar tekstilne industrije.

II. 11

(Marushiakova / Popov 2001, str. 69)

II. 12

Fabrika Dobrog Jeliaskova u Slivenu, oko 1870. godine.

(Marushiakova / Popov 2001, str. 69)

staju vidljive. Tokom XV i XVI veka dominirali su hrišćani, dok se u XIX veku odnos radikalno menja i muslimani su bili u većini. Odnos između hrišćana i muslimana iznosio je 1:3 ili 1:4 prema različitim procenama, ali teško je imati precizne cifre. Možemo zaključiti da je tokom vekova nastavljen trend preobraćanja u islam.

Otomanske vlasti su nastavile da koriste administrativne mere da podstaknu „Cigane“ nomade da

se zastalno nastane, ali, kao i kod prethodnih pokušaja, u većini slučajeva ovi naponi su se na kraju pokazali kao neuspešni. Od XVIII veka pa naovamo, ipak, izvori otkrivaju povećanje broja stalnih prebivališta „Cigana“ u selima i njihovo posvećenje seoskim poslovima, tendencija koja se u Otomanskom carstvu prvi put pojavljuje pre mnogo vekova. Nova sela u susedstvu novonačinjenih „čiflika“ (velika imanja) takođe su se pojavi-

la, i u potpunosti su ih nastanili „Cigani“ odakle su uzimani kao najamni zemljoradnici. Neki Romi su se obučavali za potpuno nove zanate. Ovo je slučaj sa „ciganskim proletarijatom“ u gradu Sliven (Bugarska). Godine 1836. prva savremena fabrika tekstila koja je proizvodila platno za potrebe otomanske vojske otvorena je u Otomanskom carstvu. Većinu najamnih radnika u ovoj fabrici činili su Romi. [II. 11, 12]

GRAĐANSKI STATUS „CIGANA“. ZVANIČNO ZAKONODAVSTVO I SVAKODNEVICA

„Cigani“ su zauzimali posebno mesto u celokupnoj društvenoj i administrativnoj strukturi carstva. Na prvom mestu bili su „građani“ carstva od njegovog nastajanja. Uprkos podeli stanovništva carstva na dve glavne kategorije („prave vernike“ i „nevernike“), imali su svoj poseban statut i bili podjeljeni na osnovu etničke pripadnosti. Nije

bilo izražene razlike između muslimana i hrišćana „Cigana“, između nomada i nastanjenih, U celini, bili su bliski s lokalnom stanovništvom, s malim privilegijama za muslimane „Cigane“, i značajno većim beneficijama za one koji su bili u službi vojske.

Ova etnička razlika „Cigana“ nije u vezi s takozvanim miletskim sistemom, kao što se obično pogrešno smatra. „Miletski sistem“ u smislu razlikovanja posebnih naroda (u etničkom, a ne u verskom smislu) uveden je kao posledica napora ka reformisanju Otomanskog carstva od

XIX veka pa naovamo. Ipak, izdvanje „Cigana“ bilo je zasnovano na opštem osećanju prema njima: mnogi izvori navode očigledan prezir prema njima od strane ostalog stanovništva, otomanskog i drugog sličnog njemu, koji su ih smatrali inferiornijim ljudima koji nisu zasluživali pažnju, što je bio dugotrajni društveni stereotip, koji je do danas opstao na Balkanu.

Nasuprot ovom postojanom društvenom stavu, i možda zbog njega, Romi su uspeli da sačuvaju ili razviju mnoge etničke kulturne karakteristike pod otomanskom vlašću,

ROMI KAO BORCI ZA SLOBODU

Romi su takođe učestvovali u borbama za narodno oslobođenje balkanskih naroda. Rom Alija Plavić i njegov brat Mujo (koji je preminuo 1807) učestvovali su u srpskim ustancima protiv Otomanskog carstva na početku XIX veka. Jedan od najznačajnijih „hajduka“ (boraca za slobodu) u XIX veku je Rom, Mustafa Shibil (rođen u

selu Gradec, blizu Slivena, ubijen 1856). Romi iz Slivena (braća Jordan i Georgije Hadžikostov i Jordan Ruščev) učestvovali su u rusko-turskom ratu (1877-1878) u redovima ruske vojske kao Bugari volonteri.

II. 13
(Marushiakova / Popov 2001, str. 70)

npr. polunomadski i nomadski način života, kao i određene tradicionalne zanate, i u osnovi ostali relativno

zatvorena etnička zajednica. U celini, ipak, građanski status Roma u Otomanskom carstvu bio je povolj-

niji nego njihovih rođaka u Zapadnoj Evropi, gde su tokom istog perioda bili proganjani.

POČETAK EMANCIPACIJE ROMA

Godine 1866. Petko Račev Slavejkov, poznati bugarski pisac, izdao je članak koji je potpisao „jedan Egipćanin“ („Ciganin“) u istanbulskim novinama Gaida. U ovom pismu, autor, Ilija Naumčev iz grada Prilepa, brani slavnu prošlost „prava Cigana“ da budu

jednako tretirani, da „imaju svoje sopstveno društvo i da vode računa o svom obrazovanju“, da imaju „Cigane sveštenike“, itd.

Celo pismo ilustruje početak novog doba samosvesti barem među nekim članovima romske zajednice na Balkanu početkom XIX veka. Tipičan za ovo novo doba jeste proces napuštanja „unutrašnjih“ tradicionalnih zajednica kako bi se tražilo jednako

mesto u novoj „spoljašnjoj“ socijalnoj i kulturnoj stvarnosti. Opšta atmosfera na Balkanu u to vreme određivala je oblik ove nove društvene aktivnosti. Kao i ostatak balkanskih naroda (za koje je XIX vek - vek modernog nacionalizma) Romi su, takođe, bili u aktivnoj potrazi za slavnom prošlošću, kao i za stvaranjem nacionalne istorijske mitologije. To je bilo neophodno u njihovoj borbi za građansku emancipaciju.

ZAKLJUČAK

Nakon pada Otomanskog carstva Romi su ostali trajno u okviru novih granica jednonacionalnih balkanskih država. Od tada pa naovamo, njihova istorijska

sudbina i njihov razvoj kao zajednica preplitali su se sa razvojem i sudbinom većinskog stanovništva ovih zemalja. Ipak, nasledstvo Otomanskog carstva ostaje prisutno na različite načine, bilo kroz oblik uspostavljanja etničke kultu-

re poput islamske i kroz srodne običaje i tradicije koje je nasledio veliki broj Roma na Balkanu, bilo kroz uticaj koji otomanska kulturna i istorijska tradicija još uvek ima na život u pojedinim balkanskim državama.

Bibliografija

Crowe, David M. (1995) *A History of the Gypsies of Eastern Europe and Russia*. London / New York: I. B. Tauris Publishers | **Fraser, Angus (1992)** *The Gypsies*. Oxford / Cambridge: Blackwell | **Gilsenbach, Reimar (1994)** *Weltchronik der Zigeuner. Teil 1: Von den Anfängen bis 1599*. Frankfurt am Main: Peter Lang | **Gronemeyer, Reimer / Rakelmann, Georgia A. (1988)** *Die Zigeuner. Reisende in Europa*. Köln: DuMont Buchverlag | **Inalçik, Halil (1997)** *An Economic and Social History of the Ottoman Empire, Volume 1*. Cambridge: Cambridge University Press | **Marushiakova, Elena / Popov, Veselin (2001)** *Gypsies in the Ottoman Empire. A contribution to the history of the Balkans*. Hatfield: University of Hertfordshire Press | **Todorov, Nikolaj (1972)** *Balkanskiat grad XV – XIX vek. Socialno-ikonomichesko i demografsko razvitie. [The Balkan town: social, historical and demographic development]*. Sofia: Bulgarian Academy of Sciences